

Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ Ι

Γενικά χαρακτηριστικά της γλώσσας

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ: ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2005

I. ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ

1.

Με τον όρο *ομιλία* [langage] εννοούμε τη γλώσσα ως ανθρώπινο φαινόμενο και ως ιδιαίτερο είδος επικοινωνίας.

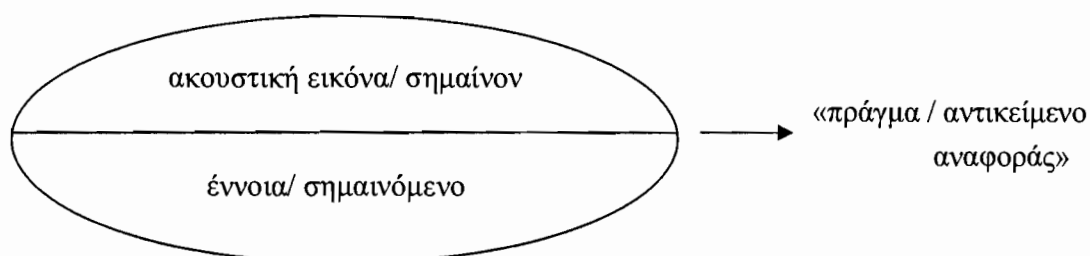
α) Η γραμμικότητα της ομιλίας

Η ομιλία εκτυλίσσεται μέσα στον χρόνο. Τα στοιχεία που τη συγκροτούν υπακούουν σε αυτή τη «γραμμικότητα» – εμφανίζονται το ένα μετά το άλλο. Το χαρακτηριστικό αυτό, όσο προφανές κι αν φαίνεται, δεν παύει να είναι θεμελιώδες, στον βαθμό που αποτελεί, ένα αναγκαστικό όρο της ομιλίας και των χαρακτηριστικών της.

β) Ο φωνητικός χαρακτήρας της ομιλίας: η προτεραιότητα της προφορικής γλώσσας

Για τη γλωσσολογία κύριο αντικείμενο μελέτης είναι η *προφορική* ομιλία. Η γραπτή γλώσσα είναι δευτερογενής τόσο από οντογενετική άποψη –το παιδί πρώτα μαθαίνει να μιλάει και μετά να γράφει– όσο και από την άποψη της ιστορίας της ανθρωπότητας – η γραφή εμφανίζεται σχετικά πρόσφατα στο ιστορικό προσκήνιο. Επιπλέον, η γραπτή γλώσσα πολύ συχνά δεν παρακολουθεί την φωνητική πραγματικότητα (ιστορική ορθογραφία).

γ) Το αυθαίρετο του γλωσσικού σημείου

«Το γλωσσικό σημείο ενώνει όχι ένα πράγμα με ένα όνομα, αλλά μια έννοια με μια ακουστική εικόνα» (Saussure). «Το σημαίνον είναι ανατιολόγητο, δηλ. αυθαίρετο σε σχέση με το σημαϊνόμενο, με τον οποίο δεν έχει κανένα φυσικό δεσμό στην πραγματικότητα» (Saussure). Παράδειγμα: η έννοια «αδελφή» δεν έχει καμιά εσωτερική σχέση με την ακολουθία των ήχων α-δ-ε-λ-φ-ή που της χρησιμεύει ως σημαίνον. Θα μπορούσε εξίσου καλά να παριστάνεται με οποιαδήποτε άλλη ακολουθία. Απόδειξη οι διαφορές μεταξύ των γλωσσών: *αδελφή, sister, soeur*.

Παρατήρηση 1:

Για τον Saussure, η αυθαιρεσία του γλωσσικού σημείου ορίζεται ως σχέση σημαίνοντος και σημαϊνόμενου – δεν περιλαμβάνει το «πράγμα». Ωστόσο, στον βαθμό που το σημαϊνόμενο –η έννοια– είναι μια αντανάκλαση του «πράγματος» –μεσολαβημένη από τις διαδικασίες της γένεσης και της αφαίρεσης– είναι σαφές ότι η αυθαίρετη σχέση περιλαμβάνει και το «πράγμα»: η έννοια –γενικευμένη και αφηρημένη αντανάκλαση του «πράγματος»– συνδέεται αυθαίρετα με την ακουστική εικόνα.

Παρατήρηση 2:

Όπως σημειώνει ο Saussure, η αυθαίρετη σχέση σημαίνοντος / σημαϊνόμενου δεν σημαίνει ότι το σημαίνον εξαρτάται από την ελεύθερη εκλογή του υποκειμένου. Το σημαίνον είναι δεσμευτικό για το υποκείμενο, εφόσον έχει καθιερωθεί μέσα σε μια γλωσσική κοινότητα.

Όρια αυθαιρεσίας

(i) Ονοματοποιίες (ή ηχομιμητικές εκφράσεις) – επιφωνήματα

Παραδείγματα ονοματοποιϊών: *κούκος, τικ-τακ, γκαπ-γκουπ.*

Παραδείγματα επιφωνημάτων: *αχ! ωχ!*

Πρόκειται για ένα μικρό αριθμό σημείων σε κάθε γλώσσα που αντιστέκονται στο γενικό κανόνα της αυθαιρεσίας. Ωστόσο και σε αυτές τις –λίγες– περιπτώσεις μπορεί κανείς να ανιχνεύσει την παρέμβαση –σε κάποιο βαθμό– του στοιχείου της αυθαιρεσίας: η λέξη *κούκος* π.χ. έχει τη μορφή δευτερόκλιτου ουσιαστικού (όπως κι η λέξη *άνθρωπος*). Και στην περίπτωση των επιφωνημάτων, η ποικιλία από γλώσσα σε γλώσσα δείχνει ότι κι εδώ παρεμβαίνει ο παράγοντας αυθαιρεσία: *αχ! ouch* (αγγλικά προφέρεται άουτσ), *aie!* (γαλλικά).

(ii) Απόλυτη – σχετική αυθαιρεσία

Τα σημεία που συγκροτούν μια γλώσσα δεν είναι όλα αυθαίρετα στον ίδιο βαθμό. Για παράδειγμα, η λέξη *είκοσι* διαφοροποιείται από τη λέξη *δεκαεννιά* κατά το ότι η δεύτερη ανακαλεί τους όρους από τους οποίους αποτελείται (*δέκα* και *εννιά*) –είναι *σχετικά αυθαίρετη*–, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο με την πρώτη – είναι *απόλυτα αυθαίρετη*.

δ) Η διπλή άρθρωση

Πολύ εύκολα μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι η τεράστια ποικιλία των λέξεων –των μονάδων με νόημα– που χρησιμοποιούμε στην ομιλία, δημιουργείται από τον συνδυασμό ενός περιορισμένου αριθμού *μονάδων ήχου* χωρίς νόημα. Παράδειγμα:

κάλος, λάκος, κόλας (γεν. της λέξης κόλα)

Αυτό εννοούμε όταν λέμε ότι η ανθρώπινη ομιλία χαρακτηρίζεται από *διπλή άρθρωση*: διαρθρώνεται σε δύο «επίπεδα»: οι μονάδες με νόημα –1ο επίπεδο ή *1η άρθρωση*– συγκροτούνται από στοιχεία χωρίς νόημα – 2ο επίπεδο ή *2η άρθρωση*. Είναι προφανές ότι ένα σύστημα με το χαρακτηριστικό της διπλής άρθρωσης είναι ιδιαίτερα «οικονομικό».

ε) Ο ασυνεχής χαρακτήρας των γλωσσικών μονάδων

Το ακουστικό σήμα, ως φυσική οντότητα, είναι *συνεχές*, δεν μπορεί να αναλυθεί σε απόλυτα *διακριτές* μονάδες. Αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κανείς με τη *φασματογραφική* ανάλυση της ομιλίας – όπου φαίνεται καθαρά η συνεχής «ροή», η απουσία απόλυτων τομών. Μια άλλη εμπειρία που μπορεί επίσης να χρησιμοποιήσει κανείς για να προσεγγίσει το ζήτημα αυτό, είναι από την έκθεσή του σε προφορικό λόγο άγνωστης ξένης γλώσσας: δεν υπάρχει η δυνατότητα διάκρισης λέξεων, φράσεων κ.τ.λ.

Αν το ακουστικό σήμα στη φυσική του υπόσταση είναι συνεχές –δεν μπορεί να αναλυθεί σε *διακριτές* μονάδες–, στη λειτουργία του μέσα στην ομιλία είναι *ασυνεχές* – αναλύεται σε διακριτές μονάδες. Όλοι μας ξέρουμε ότι μια πρόταση μπορεί να αναλυθεί σε λέξεις και ότι οι λέξεις αναλύονται σε ξεχωριστούς ήχους. Αυτό αντανακλάται και στη γραφή που διαχωρίζει τις λέξεις και χρησιμοποιεί ξεχωριστά σύμβολα για τους ξεχωριστούς ήχους. Πώς εξηγείται αυτή η λειτουργική (και όχι η «φυσική») ασυνέχεια του ηχητικού γλωσσικού σήματος; Στο γεγονός ότι οι ήχοι που *συνδυάζονται* για να δημιουργήσουν το σημαίνον έχουν *διακριτική* (ή αντιθετική) λειτουργία. Παράδειγμα: ας πάρουμε το σημείο *πίνω* – και ας το γράψουμε με λατινικούς χαρακτήρες για να μη μας μπερδεύει η *ιστορική ορθογραφία*: *pino*. Όπως φαίνεται από τα παρακάτω παραδείγματα

pino / δino (δίνω)

pιno / pαno (πάνω)

pιno / pιzo (πήζω)

pιno / pιna (πείνα)

οι εναλλαγές p/δ, i/a, n/z, o/a δημιουργούν διαφορετικές λέξεις – *διακρίνουν* (: διακριτική / αντιθετική λειτουργία) νοήματα. Η ασυνέχεια είναι «προϊόν» αυτής της διακριτικής λειτουργίας. Τις ελάχιστες αυτές (ασυνεχείς) *διακριτικές* μονάδες της ομιλίας τις ονομάζουμε **φωνήματα**. Η διπλή άρθρωση της ομιλίας βασίζεται σε αυτές ακριβώς τις ασυνεχείς διακριτικές μονάδες.

IV. ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ F. DE SAUSSURE

ΣΥΣΤΗΜΑ – ΣΥΜΠΑΡΑΘΕΣΗ / ΑΘΡΟΙΣΜΑ

Το σύστημα διαφέρει από τη συμπαράθεση / άθροισμα κατά το ότι τα στοιχεία που συγκροτούν ένα σύστημα δεν μπορούν να οριστούν παρά μόνο με αναφορά στις σχέσεις τους με τα άλλα στοιχεία του συστήματος.

Παράδειγμα:

Ο σπόγγος και ο πίνακας αποτελούν σύστημα, με την έννοια ότι για να ορίσουμε το σπόγγο πρέπει να αναφερθούμε αναγκαστικά στον πίνακα – στη σχέση του σπόγγου με τον πίνακα. Ένας σπόγγος, ένα κουτί τσιγάρα και μία αρμαθιά κλειδιά αποτελούν συμπαράθεση / άθροισμα –και όχι σύστημα–, με την έννοια ότι προκειμένου να ορίσουμε κάποιο από αυτά δεν μας χρειάζεται να αναφερθούμε στα άλλα.

Η γλώσσα είναι ένα σύστημα.

Η αναγνώριση της συστηματικότητας της γλώσσας σημαδεύει τη γέννηση της νεότερης γλωσσολογίας. Το όνομα με το οποίο κύρια συνδέεται η αναγνώριση και μελέτη του συστηματικού χαρακτήρα της γλώσσας είναι το Ferdinand de Saussure. Κύριο έργο του είναι το *Cours de linguistique générale* (Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας· 1916), που δεν το έγραψε ο ίδιος – βασίζεται στις σημειώσεις που κράτησαν μαθητές του από τις διαλέξεις του.

ΟΜΙΛΙΑ-ΓΛΩΣΣΑ-ΛΟΓΟΣ

Η τριπλή αυτή διάκριση του Saussure υπαγορεύεται σε σημαντικό ποσοστό από την έννοια της συστηματικότητας.

Με τον όρο *γλώσσα* [langue], εννοεί το σύστημα που ορίζεται από τις σχέσεις των γλωσσικών στοιχείων. Ο όρος *λόγος* [parole] αναφέρεται στην πραγμάτωση αυτού του συστήματος, της γλώσσας (langue), από το κάθε άτομο της γλωσσικής κοινότητας – στη χρήση του. Η *ομιλία* [langage] είναι το συνολικό γλωσσικό φαινόμενο – η ενότητα γλώσσας και λόγου.

Διατυπώσεις του Saussure που βοηθούν στην κατανόηση των διακρίσεων αυτών:

«Η γλώσσα [langue] είναι το σύνολο των γλωσσικών συνηθειών που επιτρέπουν σ' ένα υποκείμενο να κατανοεί και γίνεται κατανοητό».

«Η γλώσσα [langue] είναι ένας θησαυρός που η πρακτική του λόγου [parole] έχει αποθέσει στα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας, ένα σύστημα που υπάρχει μέσα σε κάθε κεφάλι».

«Η γλώσσα [langue] υπάρχει ως ένα σύνολο αποτυπωμάτων που έχουν αποθεθεί στον εγκέφαλο κάθε μέλους μιας κοινότητας – μοιάζει, θα μπορούσε να πει κανείς, μ' ένα λεξικό που αντίτυπα του, ίδια κι απαράλλαχτα, έχουν μοιραστεί σε κάθε άτομο. Η γλώσσα [langue], που υπάρχει μέσα σε κάθε άτομο, είναι κοινή για όλα τα άτομα και δεν επηρεάζεται από τη θέληση τους».

Ποια είναι η σχέση γλώσσας [langue] και λόγου [parole];

Το γλωσσικό σύστημα και η πραγμάτωση του βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης. Όπως σημειώνει ο Saussure, η γλώσσα (langue, το γλωσσικό σύστημα) είναι ταυτόχρονα «εργαλείο για τον λόγο [parole] και προϊόν του λόγου». Είναι εργαλείο για τον λόγο, γιατί ο ομιλητής χρησιμοποιεί το γλωσσικό σύστημα για να επικοινωνήσει, και είναι προϊόν του λόγου, γιατί η γλώσσα είναι ένας «θησαυρός», «ένα σύνολο αποτυπωμάτων» που η πρακτική του λόγου έχει «αποθέσει», ως σύστημα, στο κεφάλι κάθε μέλους της γλωσσικής κοινότητας; Το γλωσσικό σύστημα [langue] «γεννήθηκε» από την πρακτική του λόγου [parole] και «γεννά» την πρακτική του λόγου. Η οντογένεση της γλώσσας δίνει ένα απλό, κατανοητό, παράδειγμα αυτής της αλληλεξάρτησης: το μικρό παιδί «αποσπά» το γλωσσικό σύστημα –μαθαίνει τη γλώσσα– μέσα από την πρακτική του λόγου [parole] στην οποία εκτίθεται –μέσα από την σχέση του με τα ενήλικα μέλη της γλωσσικής κοινότητας– και χρησιμοποιεί –όλο και πιο επιτυχημένα, καθώς μεγαλώνει– το σύστημα αυτό για να επικοινωνήσει με τα άλλα μέλη της γλωσσικής κοινότητας.

Παρατήρηση:

Όπως επισημαίνει ο Saussure, ο λόγος [parole] έχει γενικά ιστορική προτεραιότητα. Επιπλέον, ο λόγος είναι εκείνος που προκαλεί τις αλλαγές στο σύστημα: «οι εντυπώσεις που δεχόμαστε ακούγοντας τους άλλους, αυτές κυρίως αλλάζουν τις γλωσσικές μας συνήθειες».

Παρά την αλληλεξάρτησή τους, η γλώσσα και ο λόγος δεν παύουν να είναι, επισημαίνει ο Saussure, δυο εντελώς ξεχωριστά πράγματα. Η γλώσσα [langue] έχει κοινωνικό χαρακτήρα, στον βαθμό που είναι αναγκαστική για κάθε μέλος της γλωσσικής κοινότητας – το γλωσσικό σύστημα αντιπροσωπεύει ένα «συμβόλαιο» των μελών της κοινότητας, που δεν μπορεί να παραβιαστεί. Ο λόγος [parole] –πραγμάτωση/χρήση του συστήματος–, αντίθετα, έχει ατομικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι ο ομιλητής μπορεί να επιλέξει τί, πότε, πώς, αν θα πει κάτι, ενώ δεν μπορεί να επιλέξει αν θα κινηθεί ή όχι μέσα στη «γλώσσα» –στο γλωσσικό σύστημα–, εφόσον το γλωσσικό σύστημα αποτελεί ένα «δοσμένο», απαραβίαστο «συμβόλαιο».

Από τα χαρακτηριστικά της ατομικότητας και της δυνατότητας επιλογής προκύπτει το χαρακτηριστικό της ετερογένειας και της μη συστηματικότητας του λόγου [parole]. Από το χαρακτηριστικό του κοινωνικού χαρακτήρα της γλώσσας [langue] –δεσμευτικό «συμβόλαιο» για όλα τα μέλη της κοινότητας– προκύπτει το χαρακτηριστικό της ομοιογένειας της γλώσσας.

Η γλώσσα είναι μορφή και όχι ουσία (ή ύλη)

Η διατύπωση αυτή συνδέεται άμεσα με την έννοια του συστήματος. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, τα στοιχεία που συγκροτούν ένα σύστημα –σε αντίθεση με τα στοιχεία ενός αθροίσματος

/συμπαράθεσης- δεν μπορούν να οριστούν «από μόνα τους» –με αναφορά στην ιδιαίτερη υπόστασή τους– αλλά μόνο μέσω της *σχέσης* τους με τα άλλα στοιχεία του συστήματος. Έτσι, στο σκάκι λ.χ. εκείνο που έχει σημασία δεν είναι τα υλικά από τα οποία είναι κατασκευασμένο (η ύλη του) το πιόνι αλλά οι σχέσεις του με τα άλλα πιόνια. Αντίστοιχα στη *γλώσσα* –το γλωσσικό σύστημα– **εκείνο που έχει σημασία δεν είναι η ύλη, η ουσία των στοιχείων της αλλά οι σχέσεις των στοιχείων της**. Όπως στο σκάκι μπορούμε να έχουμε πιόνια από διάφορα υλικά χωρίς αυτό να επηρεάζει το παιχνίδι (το σύστημα), έτσι και στο γλωσσικό σύστημα μπορούν τα στοιχεία του να εκφράζονται με διαφορετικά υλικά (φωνητικά λ.χ. ή γραφικά) χωρίς αυτό να επηρεάζει το σύστημα. Με αυτή την έννοια θα πρέπει να κατανοηθεί καταρχήν η διατύπωση «η γλώσσα είναι μορφή και όχι ουσία (ή ύλη)».

Παρατήρηση:

Η ανεξαρτησία μορφής και ουσίας / ύλης αφορά, κατά τον Saussure, και τις δύο όψεις του βασικού στοιχείου του γλωσσικού συστήματος (του *γλωσσικού σημείου*, δηλαδή) – αφορά και το σημαίνον και το σημαινόμενο. Το σημαίνον είναι «μορφή και όχι ουσία» –είναι ανεξάρτητο από την «ύλη» με την οποία συνδέεται– με δύο έννοιες: α) όπως είδαμε, παραπάνω, μπορεί να «υλοποιηθεί» με ποικίλα «υλικά» (φωνητικά, γραφικά)· β) η φωνητική «πρώτη ύλη» / ουσία που χρησιμοποιεί η γλώσσα για να εκφράσει τα σημαίνοντα της είναι ένα άμορφο πλαστικό υλικό που μορφοποιείται από τη γλώσσα, κατατέμεται, δηλαδή σε διακριτές μονάδες (θυμηθείτε το χαρακτηριστικό «ασυνεχής χαρακτήρας των γλωσσικών μονάδων»). Έτσι το σημαίνον «είναι μορφή και όχι ουσία» με την έννοια ότι η πρώτη ύλη από την οποία αποτελείται υφίσταται μορφοποίηση.

Το σημαινόμενο είναι αντίστοιχα μορφή και όχι ουσία με την έννοια ότι το νόημα αποτελεί τη μορφοποίηση μιας άμορφης «νοηματικής πρώτης ύλης». Χωρίς τη γλώσσα η σκέψη είναι ένα «άμορφο», «αχαρτογράφητο νέφος». Τα νοήματα δεν προϋπάρχουν του γλωσσικού συστήματος –της γλώσσας– γεννιούνται από αυτό.

Οι διαφορές *γλώσσας* [langue] και *λόγου* [parole] επιβάλλουν, κατά τον Saussure, την αναγνώριση δύο γλωσσολογιών, της *γλωσσολογίας της γλώσσας* και της *γλωσσολογίας του λόγου* ή της εσωτερικής γλωσσολογίας και της εξωτερικής γλωσσολογίας.

ΣΥΓΧΡΟΝΙΑ / ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ

Με τους όρους αυτούς διακρίνει ο Saussure το γλωσσικό σύστημα, όπως υφίσταται σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, από την ιστορία του. Ποια είναι η σχέση συγχρονίας/ διαχρονίας; Όπως και στην περίπτωση της διάκρισης *γλώσσας* / *λόγου*, ο Saussure ξεκινάει επισημαίνοντας την αλληλεξάρτηση των δύο φαινομένων:

«Η ομιλία πάντοτε υπονοεί ένα εδραιωμένο σύστημα και μια εξέλιξη – είναι πάντοτε ένας θεσμός του παρόντος και ταυτόχρονα προϊόν του παρελθόντος. Σε πρώτη ματιά μοιάζει πολύ απλό να διακρίνει κανείς το σύστημα από την ιστορία του, αυτό που είναι από αυτό που ήταν, στην πραγματικότητα όμως η *σχέση που τα ενώνει είναι τόσο στενή ώστε να είναι σχεδόν αδύνατο να τα ξεχωρίσουμε*».

Επιπλέον: «οι δυνάμεις που έχουν διαμορφώσει ένα συγχρονικό σύστημα φωτίζουν την αληθινή του φύση». Τέλος, η διάκριση ανάμεσα στο σύστημα και στην ιστορία του είναι σε κάποιο ποσοστό *τεχνητή*, στον βαθμό που υπονοεί ότι το συγχρονικό σύστημα είναι «ακίνητο», δεν εμπεριέχει εξελικτικές «κινήσεις» ανάλογες με εκείνες που το διαμόρφωσαν – πράγμα που δεν ισχύει, όπως σημειώνει ο Saussure. Παρά την αλληλεξάρτησή τους, το σύστημα και η ιστορία του –η συγχρονία και η διαχρονία– δεν παύουν, κατά τον Saussure, να αποτελούν *δύο ξεχωριστά αντικείμενα*. Όπως στην περίπτωση του σκακιού δεν μας χρειάζεται, για να παρακολουθήσουμε κάποια φάση του παιχνιδιού, να ξέρουμε την «ιστορία» της, τις κινήσεις που τη «γέννησαν», έτσι και στη γλώσσα, δεν μας χρειάζεται, για να περιγράψουμε κάποιο συγχρονικό γλωσσικό σύστημα, να αναφερθούμε στην ιστορία του. Απλά αρκεί να εντοπίσουμε τα στοιχεία που το συγκροτούν και τις μεταξύ τους σχέσεις. Άλλωστε, έτσι λειτουργεί και ο ομιλητής μιας γλώσσας. Για τον ομιλητή η εξελικτική διαδοχή που γέννησε το γλωσσικό σύστημα δεν υπάρχει. Η συγχρονία είναι «η γνήσια και μοναδική πραγματικότητα για την κοινότητα των ομιλητών». Γι' αυτό και ο γλωσσολόγος που θέλει να κατανοήσει μια συγχρονική φάση «πρέπει να αφήσει στην άκρη ό,τι την παρήγαγε και να αγνοήσει τη διαχρονία. Δεν μπορεί να μπει στη συνείδηση των ομιλητών παρά μόνο σβήνοντας το παρελθόν». Έτσι για τον γλωσσολόγο η συγχρονία έχει απόλυτη προτεραιότητα απέναντι στη διαχρονία.

Άλλες διαφορές συγχρονίας / διαχρονίας:

α) οι διαχρονικές αλλαγές γεννιούνται έξω από το γλωσσικό σύστημα –τη *γλώσσα* [langue]– στον λόγο [parole] – στη χρήση της γλώσσας: «το σπέρμα κάθε αλλαγής βρίσκεται στον λόγο». «Οι εντυπώσεις που δεχόμαστε ακούγοντας τους άλλους, αυτές κυρίως αλλάζουν τις γλωσσικές μας συνήθειες»·

β) οι νόμοι της συγχρονίας διαφέρουν από τους νόμους της διαχρονίας: οι συγχρονικοί νόμοι περιγράφουν μία κατάσταση –μία συγκεκριμένη *διάταξη* στοιχείων– ενώ οι διαχρονικοί νόμοι αναφέρονται σε δυναμικές διαδικασίες που παράγουν κάποιο αποτέλεσμα (αντικατάσταση λ.χ. ενός στοιχείου από κάποιο άλλο)·

γ) η συγχρονική περιγραφή –αντίθετα με τη διαχρονική– ποτέ δεν υπερβαίνει τα «όρια» μιας συγκεκριμένης γλώσσας (ή ακόμα και διαλέκτου). Έτσι η διαχρονική μελέτη της νέας ελληνικής μας οδηγεί –αντίθετα από τη συγχρονική της μελέτη– μέσω της αρχαίας ελληνικής στην ινδοευρωπαϊκή.

δ) οι διαχρονικές αλλαγές δεν έχουν συστηματικό χαρακτήρα –δεν αποτελούν σύστημα– είναι μεμονωμένα «γεγονότα».

Οι διαφορές συγχρονίας / διαχρονίας επιβάλλουν κατά το Saussure, την αναγνώριση δυο γλωσσολογιών, της *συγχρονικής (ή στατικής) γλωσσολογίας* και της *διαχρονικής (εξελικτικής / ιστορικής) γλωσσολογίας*. Η συγχρονική γλωσσολογία ασχολείται με «τις λογικές και ψυχολογικές σχέσεις που συνδέουν όρους που συνυπάρχουν και που αποτελούν σύστημα στη συλλογική συνείδηση των ομιλητών». Η διαχρονική γλωσσολογία ασχολείται με «τις σχέσεις που συνδέουν διαδοχικούς όρους που δεν γίνονται αντιληπτοί από τη συλλογική συνείδηση αλλά αντικαθιστούν οι μεν τους δε χωρίς να αποτελούν σύστημα».

Παρατήρηση:

Οι διακρίσεις γλώσσας /λόγου και συγχρονίας /διαχρονίας είναι και οι δύο συνάρτηση της εννοίας σύστημα. Αυτό που ουσιαστικά αντιπαράκειται είναι το γλωσσικό σύστημα –η γλώσσα–

με την (μη συστηματική) χρήση του –το, λόγο– από το ένα μέρος, και τη (μη συστηματική) ιστορία του, από το άλλο.

ΑΞΙΑ

Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, τα στοιχεία ενός συστήματος ορίζονται στη βάση των σχέσεων που συνάπτουν μεταξύ τους. Ο όρος **αξία** χρησιμοποιείται από τον Saussure για να δηλωθεί αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό των στοιχείων ενός συστήματος: «η γλώσσα [langue] είναι ένα σύστημα αλληλεξαρτημένων όρων στο οποίο η αξία του κάθε όρου προκύπτει από την ταυτόχρονη παρουσία του άλλου».

Παρατήρηση:

Ο Saussure τονίζει ότι η αξία ενός όρου δεν πρέπει να συγχέεται με το νόημα του. Έτσι οι λέξεις *αρνί* και *sheep* ‘πρόβατο’ έχουν το ίδιο νόημα, αλλά διαφορετική αξία: στο σύστημα της αγγλικής η λέξη *sheep* σχετίζεται με τη λέξη *mutton* (το αρνί ως έδεσμα), ενώ δεν εμφανίζεται αντίστοιχη σχέση στο σύστημα της νέας ελληνικής: η λέξη *αρνί* χρησιμοποιείται τόσο για το ζώο όσο και για το έδεσμα. «Η αξία κάθε όρου», επισημαίνει ο Saussure, «προσδιορίζεται από το περιβάλλον του» – από τις σχέσεις του με τους άλλους όρους (στοιχεία) του συστήματος.

ΕΙΔΗ ΣΧΕΣΕΩΝ ΣΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Οι σχέσεις ανάμεσα στους όρους του γλωσσικού συστήματος είναι βασικά, δύο ειδών: **συνταγματικές** και **παραδειγματικές** (associatives – «συνειρμικές», κατά την ορολογία του Saussure). Οι συνταγματικές σχέσεις καθορίζονται από τη γραμμικότητα της ομιλίας, από το γεγονός ότι τα στοιχεία της ομιλίας εμφανίζουν διαδοχή. Ονομάζουμε συνταγματική σχέση τη σχέση ενός όρου του γλωσσικού συστήματος, με τα συμφραζόμενα του, με τους όρους που προηγούνται ή έπονται. Παράδειγμα:

η ανθρώπινη ζωή

Κάθε όρος στη φράση αυτή συνδέεται συνταγματικά με ό,τι προηγείται και ό,τι έπεται. Οι συνδυασμοί όρων που προκύπτουν από τη γραμμικότητα ονομάζονται **συντάγματα**. Η αξία των όρων ενός συντάγματος προκύπτει από τη σχέση του καθενός με ό,τι προηγείται ή έπεται (ή και τα δύο).

Οι παραδειγματικές σχέσεις δεν βασίζονται στη γραμμικότητα. Είναι οι σχέσεις ενός όρου με κάποιους άλλους όρους με τους οποίους έχει κάτι κοινό: η σχέση του όρου *διαβάζω*, λ.χ. με τους όρους *διάβασμα*, *ανάγνωση*, *γράφω*. Ενώ οι συνταγματικές σχέσεις είναι *in praesentia* – βασίζονται σε δύο ή περισσότερους όρους που συνεμφανίζονται σε μια διαδοχή–, οι παραδειγματικές σχέσεις είναι *in absentia*, συνδέουν όρους που δεν συνεμφανίζονται αλλά αποτελούν μία «μνημονική σειρά». Οι παραδειγματικές σχέσεις αποτελούν μέρος της «εσωτερικής αποθήκης που συγκροτεί τη γλώσσα του κάθε ομιλητή».

Κατανομή ενός όρου του γλωσσικού συστήματος ονομάζουμε τα περιβάλλοντα στα οποία μπορεί να εμφανιστεί.

Είδη κατανομής:

α) **ισοδύναμη κατανομή:** στο περιβάλλον ο _____ *τρέχει* μπορούν να εμφανιστούν οι όροι *Γιάννης, σκύλος* κ.τ.λ. (*Ο Γιάννης τρέχει, Ο σκύλος τρέχει*). Οι όροι αυτοί έχουν ισοδύναμη κατανομή. Στο περιβάλλον _____ όνος μπορούν να εμφανιστούν τα φωνήματα /p/, /t/: *πόνος, τόνος*. Και αυτά εμφανίζουν *ισοδύναμη* κατανομή.

β) **συμπληρωματική κατανομή:** στο περιβάλλον ο _____ *τρέχει*, μπορούν να εμφανιστούν μόνο ουσιαστικά και όχι ρήματα. Τα ουσιαστικά και τα ρήματα βρίσκονται σε *συμπληρωματική* κατανομή – δεν εμφανίζονται στο ίδιο περιβάλλον.

γ) **ελεύθερη αλλαγή** παρουσιάζουν οι όροι που εμφανίζονται στο ίδιο περιβάλλον, χωρίς όμως να προκαλούν νοηματικές διαφορές. Έτσι η εναλλαγή του -nt- και του -nd- στο περιβάλλον με _____ a (μέντα, μένδα) δεν αλλάζει το νόημα, ενώ αντίθετα, η εναλλαγή του /p/ και του /t/ στο περιβάλλον _____ όνος δημιουργεί διαφορετικές λέξεις: *πόνος, τόνος*.

ΤΕΛΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Η αναγνώριση, από τον Saussure, της συστηματικότητας της γλώσσας αποτελεί, ουσιαστικά, τη ληξιαρχική πράξη γέννησης της γλωσσολογίας ως αυθύπαρκτης επιστήμης, ως επιστήμης δηλ. με διαγεγραμμένο αντικείμενο. Από την άποψη αυτή η προσφορά του είναι αντίστοιχη με εκείνη του Δαρβίνου στον χώρο της φυσικής ιστορίας: όπως ο Δαρβίνος, εισάγοντας την έννοια της εξέλιξης και της φυσικής επιλογής, δημιουργεί την **επιστήμη** της φυσικής ιστορίας, έτσι και ο Saussure, αναδεικνύοντας το **συστηματικό** χαρακτήρα της γλώσσας δημιουργεί την **επιστήμη της γλωσσολογίας**. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι οι συγκεκριμένες απόψεις του Saussure για το γλωσσικό σύστημα δεν επιδέχονται κριτική. Η κύρια κριτική στην οποία υποβλήθηκαν οι απόψεις αυτές είναι, περίπου, η εξής: ο διαχωρισμός του γλωσσικού συστήματος -της γλώσσας [langue]- από τη χρήση του, τον λόγο [parole], και η έμφαση σε μία «καθαρή» γλωσσολογία, τη γλωσσολογία της «γλώσσας» (εσωτερική γλωσσολογία), οδηγεί ουσιαστικά σε μια αλγεβρική αντίληψη για την ανθρώπινη γλώσσα - στη θεώρησή της ως ενός συστήματος συμβόλων (σημείων) που συνδέονται μεταξύ τους με κάποιες «πράξεις» (συνταγματικές / παραδειγματικές σχέσεις). Αν, ωστόσο, η άλγεβρα μπορεί να αναχθεί στη γλώσσα –είναι κι αυτή ένα είδος γλώσσας–, η γλώσσα δεν μπορεί να αναχθεί στην άλγεβρα - είναι ένα άπειρα πιο πλούσιο και πολύπλοκο σύστημα.

ΟΡΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ

Sapir

Η γλώσσα είναι μια καθαρά ανθρώπινη μη ενστικτώδης μέθοδος για τη μετάδοση ιδεών, συναισθημάτων, επιθυμιών μέσω συμβόλων που παράγονται εκούσια

Bloch & Trager

Η γλώσσα είναι ένα σύστημα αυθαίρετων φωνητικών συμβόλων μέσω των οποίων μια κοινωνική ομάδα λειτουργεί ως σύνολο.

Robins

Οι γλώσσες είναι συμβολικά συστήματα ... που βασίζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου σε καθαρή ή αυθαίρετη σύμβαση.

Croce

Η γλώσσα είναι αρθρωμένος ήχος που χρησιμεύει για την έκφραση της σκέψης.

Erdmann

Η γλώσσα δεν είναι ένα είδος επικοινωνίας αλλά ένα είδος σκέψης ... ένα εργαλείο για τη σκέψη.

Fröbes

Η γλώσσα είναι μια διαδοχή λέξεων με τις οποίες ο ομιλητής εκφράζει τις σκέψεις του με την πρόθεση να τις γνωστοποιήσει στον ακροατή

Jespersen

Η γλώσσα είναι μια ανθρώπινη δραστηριότητα που στοχεύει στην κοινοποίηση ιδεών και συναισθημάτων.

De Laguna

Η γλώσσα είναι το μέσο με το οποίο επιτυγχάνεται η ανθρώπινη συνεργασία

Malinowski

Η γλώσσα λειτουργεί σα συνδετικός ιστός για την συνδυασμένη ανθρώπινη δραστηριότητα... Είναι κύρια ένα εργαλείο για την πράξη και όχι για τον στοχασμό Το να τη θεωρούμε ως μέσο για την

*έκφραση της σκέψης ισοδυναμεί με το να υπερτονίζουμε **μία** από τις δευτερογενείς και εξειδικευμένες λειτουργίες της.... Για το παιδί οι λέξεις δεν είναι απλά μέσα έκφρασης αλλά τρόποι πράξης.*

Clark & Mead

Η επικοινωνία –μέσω της γλώσσας– δεν έχει απλά να κάνει με την έκφραση της σκέψης αλλά με τον συντονισμό των ξέχωρων δραστηριοτήτων δύο ή περισσότερων ατόμων σε μια ενιαία κοινωνική δραστηριότητα ... Γλώσσα είναι το εργαλείο που επιτρέπει τον συντονισμό των δραστηριοτήτων των ατόμων ... Τα νοήματα της γλώσσας βρίσκονται, σε τελευταία ανάλυση, στις πράξεις που αυτά υπονοούν.

Βιβλιογραφία μεταφρασμένη στα ελληνικά

- Saussure de, F. [1916] 1979. *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*. Μτφρ. Φ. Αποστολόπουλος. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Lyons, J. 2002. *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Μτφρ. Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ζ. Γαβριηλίδη & Α. Ευθυμίου. Αθήνα: Μεταίχμιο. Τίτλος πρωτοτύπου *Introduction to Theoretical Linguistics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968).
- Lyons, J. 1995. *Εισαγωγή στη γλωσσολογία*. Μτφρ. Μ. Αραποπούλου, Μ. Βραχιονίδου, Κ. Καρρά & Α. Αρχάκης. Επιστ. επιμ. Γ. Καρανάσιος. Αθήνα: Πατάκης. Τίτλος πρωτοτύπου *Language and Linguistics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).
- Martinet, A. 1976. *Στοιχεία γενικής γλωσσολογίας*. Μτφρ. Α. Χαραλαμπόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Mounin, G. 1988. *Κλειδιά για τη γλωσσολογία*. Μτφρ. Α. Αναστασιάδου-Συμεωνίδου. 2η έκδ. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

Ελληνική βιβλιογραφία

- Σετάτος, Μ. 1971. *Στοιχεία γενικής γλωσσολογίας*. Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ.
- Φιλипπάκη-Warburton, E. 1992. *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 1980. *Θεωρητική γλωσσολογία. : Εισαγωγή στη σύγχρονη γλωσσολογία*. Αθήνα.
- Χριστίδης, Α.-Φ., σε συν. Μ. Θεοδωροπούλου, 2001. *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Crystall, D. 1997. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. 2η έκδ. Cambridge: Cambridge University Press.
- Francois, F. 1980. *Linguistique*. Παρίσι: Presses Universitaires de France.
- Fromkin, V. & R. Rodman. 1998. *An Introduction to Language*. 6η έκδ. Fort Worth: Harcourt Brace.
- Soutet, O. 1995. *La linguistique*. Παρίσι: Quadrige /Presses Universitaires de France.
- Trask, R.L. 1999. *Language: The Basics*. 2η έκδ. Routledge.
- Trask, R.L. & B. Mayblin. 2000. *Introducing Linguistics*. UK: Icon Books.
- Yule, G. 1996. *The Study of Language*. 2η έκδ. Cambridge: Cambridge University Press.